

Kritika na Madžarskem

György C. Kálmán

[HU]

Kdor živi znotraj nekega sistema, nima veliko možnosti, o njem objektivno soditi. Slaba tolažba je, da bržkone ne more objektivno soditi niti tisti, ki ne živi v njem – tudi on je del *kakšnega* sistema, tudi on ima predsodke in prav tako nujno gleda z nekega zornega kota.

Sodelujem v sistemu madžarske kritike – v nekem obdobju sem pisal kritike o knjigah kar pogosto (napisal sem jih tudi po več mesečno), v drugem redkeje (mesečno dve ali tri). Toda lahko poskusim, kolikor je mogoče, in si prizadevam čim bolj stvarno povzeti vse, kar naj bi slovenski bralec vedel o življenju kritike na Madžarskem.

Ustanove – izobraževanje

Na Madžarskem ne učijo pisanja književne kritike – pa vendar je več takšnih fakultet, kjer poskušajo profesorji (ki so tudi sami bili ali so pišoči kritiki) predati svoje znanje študentom na lastno pobudo v okviru neobveznih ur, in zlasti: izuriti študente v tem mojstrstvu. Del mladih kritikov je obiskoval te seminarje, ki sploh niso bili obvezni – in mogoče je tako tudi v redu. V kritikah se ne čutijo (ali samo zelo rahlo) sledovi šolskih dogem, tako da ni mogoče vnaprej napovedovati kritikovega dokazovanja in ocenjevanja – gospoduje udoben eklekticism.

Ustanove – organi

Včasih se je na Madžarskem delilo polje kulturno-književnih časopisov na časopise v glavnem mestu in na podeželske časopise. Vsaki županiji se je namreč zdelo pomembno, da vzdržuje in financira literarni časopis, skratka skrbi zanj. Dandanes se je položaj nekoliko spremenil – v Budimpešti obstaja (že več kot petdeset let) tednik (*Élet és irodalom*) z resno kritiško rubriko, več revij v Budimpešti (ena od njih – po uredniški odločitvi – nima kritiške rubrike) in časopisov na podeželju pa ni preživelo, še vedno pa lahko naštejemo vsaj tri oziroma štiri pomembne in kakovostne revije. Pojaviti se v teh kritiških rubrikah pomeni slavo tako za avtorja kot kritika. Žal se v dnevnih časopisih pojavijo kritike o knjigah res zelo redko (kvečjemu ena, dve na teden); ne vem, zakaj, saj to ne bi bilo tako drago niti ne bi preplašilo bralcev (lahko bi jih celo privabilo).

V državi obstajata ena ali dve oddaji (v prejšnjih časih tudi na javnem radiu in televiziji), v katerih dva kritika ali več razpravljata o posamezni knjigi. To so res zanimive in vznemirljive priložnosti, marsikatero kritiko se kasneje pojavijo tudi v tiskani obliki.

Na internetu je več izvrstnih književnih portalov, kjer med drugim objavljajo tudi kritike, obstaja pa tudi nekaj blogov, v katerih kritike redno objavlja eden ali več avtorjev. Pa vendar je kritika na internetu prinesla razočaranje. Internet je uresničil obete razpravljanja, izmenjave misli, diskurza. K razpravi se lahko priglasijo tako laiki kot tudi profesionalci, možna je hitra reakcija, vsako nasprotno mnenje lahko pri priči pride v javnost. Internet bi lahko nadomestil to, kar manjka revijam in tednikom (celo dnevnikom), se pravi, da bi bil lahko prostor hitre in ostre razprave, drobnih refleksij, daljših in temeljitejših spopadov. Zaenkrat – nekako – ni tako. Čeprav bi se lahko povsod, kjer portali objavljajo kritiko, odprl prostor za sodelovanje v razpravi, možna bi bila takojšnja reakcija – a je videti, da se bralske navade težko spreminjajo, zelo redko se oblikujejo pogovori (in pogosto ne o pomembnih vprašanjih).

Sodelujoči

Trenutno med njimi ni izstopajočega, »voditelja« kritikov: ni osebe ali skupine, ki bi veljala za brezpogojno avtoriteto, orientacijsko točko ali tarčo. Seveda obstajajo generacije – starejši, srednjih

let, mladi –, toda njihovi pripadniki se ne razporejajo v skupine; ni šol – ali pa obstajajo samo v sledovih, zabrisano, brez določujočih potez, interesnih ali idejnih skupin.

Kar zadeva vprašanje vodilnih osebnosti, je položaj takšen, da se velikanska večina kritikov (morda vsi) s pisanjem kritik ne ubada poklicno. To so literarni zgodovinarji, učitelji, uredniki, novinarji in pisatelji, ki se priložnostno ukvarjajo *tudi* s pisanjem kritik. Tako si tisti, ki veljajo za pomembne kritike (ugledni kritiki pač obstajajo), zaslužijo ugled tudi zaradi drugih stvari: kot odlični univerzitetni profesorji, literarni zgodovinarji itd. Ni prišlo do oblikovanja posameznih kritiških taborov – laični oboževalci, poklicni privrženci, morebiti posnemovalci –, kar bi jim zagotovilo privzdignjen položaj. Razlog za to je lahko tudi dejstvo, da zato, ker obstajata demokracija in svoboda govora, ni več tako pomembno, da posamezni kritik stoji za posameznim literarnim delom (ali pojavom, usmeritvijo); boj ne poteka več v književnosti, ni več potrebe po spretno zakritih sporočilih in junakih, ki jih posredujejo – kritik je veliko prej storitveni delavec, prej posrednik kot borec za svobodo. Ta drža ima veliko prednosti – ima pa tudi pomanjkljivosti, ki niso hude.

Kar se tiče šol: v 90. letih je na Madžarskem potekala razprava, ali je prava kritika tista, ki temelji na osnovah literarne znanosti, pojmovni jasnosti in logičnem dokazovanju, ali pa je morda treba prepustiti prostor tudi metaforični, čutno-zaznavni kritiki, ki ne vzdrži preizkusa stroge znanosti. Šola, ki je predstavljala prvo stališče, je seveda prisotna, toda namesto pisanja kritike je našla svoje mesto v literarni znanosti – tako da so ostali na področju pisanja kritike v pretežni večini tisti, ki so predstavljali drugo stališče. Toda ti se k sreči ne istovetijo s privrženci meglene kritike, s posredniki »impresionističnih«, zgolj subjektivnih vtisov, tako da je prišlo do neke vrste naravne sinteze: norma – če to sploh obstaja – je postala lep način pisanja, ki hkrati dokazuje in logično izpeljuje, bdi nad nedvoumnostjo terminologije, a je vendarle čuten. Tudi naprej so opazni sledovi teh dveh usmeritev, ki si stojita nasproti vsaj od leta 1930 dalje – ne samo v kritiki, ne samo v književnosti, ampak v vsem razmišljanju o družbi na Madžarskem: gre za dva tabora, za »ljudskega« in »urbanega.« Prvi je rahlo konservativen in postavlja narod, ljudstvo v središče, drugi pa je brezpogojno privržen modernizmu in označuje odprtost internacionalizma.

Kritiki – z zelo redkimi izjemami – niso zelo znani širšemu bralnemu občinstvu, če pa, gre zahvala za to njihovim drugim dejavnostim (političnemu, publicističnemu, družbenemu ali znanstvenemu delu); redko, malo in ne vedno na podlagi svojih zaslug sodelujejo pri delovanju velikih državnih skladov, ki delijo denar, le da vladna služba za kulturo življenja kritike običajno ne spremlja preveč pozorno. Obe veliki književni organizaciji ([Društvo madžarskih pisateljev](#), [Leposlovno društvo](#)) imata svoj »oddelek za kritiko«, toda njihovo delovanje je ali postranskega pomena ali pa ga ni čutiti. (Jaz nisem član nobenega, morda to kazi mojo perspektivo). Med prejemniki odličij, ki jih podelijo pisateljem, sta vedno eden ali dva kritika – toda pomen tega je vse manjši in slava, vpliv na javno mnenje sta zelo pičla in minljiva.

Sistematičnost

Delitev kritik je malce hektična – mislim na to, da lahko največji ali mladi pisatelji, obdani z velikim pričakovanji, ali tisti, o katerih se je iz določenega razloga razširil dober glas, vsekakor računajo na temeljit in pomemben odmev kritike – veliko pa jih z obzorja kritikov tudi odpade. Obstajajo avtorji in knjige, kritike katerih se bo zagotovo nekdo lotil – druge pa obkroža molk. To ni dobrodošel pojav – toda eden od vzrokov zanj je, da so časopisi v izjemno težkih gmotnih okoliščinah, da za posamezne prispevke plačajo zelo malo (če sploh lahko plačajo), tako da »gredo samo na gotovo« – osredotočijo se na knjige, ki se obnesejo. Tako ne dobi pozornosti samo pomemben del visoke književnosti, ampak povsem izostane tudi med ljudmi priljubljena in nizka književnost (k sreči ima književnost za otroke obvezno in odločno kritiško gardo). Drugi vzrok je lahko ta, da bi časopisi radi širili svojo vrednostno lestvico tudi z izbiro avtorjev v kritiki – in neznani so za ta namen pač manj primerni.

Knjige in pisatelja, o katerih sem pisal za Literaturo, pred tem nisem poznal – ne spomnim se, da bi doživel roman **Dušana Šarotarja** na Madžarskem kakršen koli odmev (odmev pri kritikih ali reklama, morebiti »prišepetajoča propaganda«). A je odlična knjiga, ki bi si zaslužila zanimanje. Izdal jo je neki mali podeželski založnik, ki navadno dobro izbira, pa tudi prevajalka je izvrstna – vendar so ti založniki v primerjavi z budimpeštanskimi v slabšem položaju. In kot sem zapisal, z razpršenostjo kritik je vedno težava – nikakor ne pokrijejo vsega področja književnosti, manjši in manj znani avtorji niso deležni pozornosti.

Čeprav nisem nikoli živel dlje od Budimpešte, mi je svet, ki ga upodablja Dušan Šarotar, zelo znan – življenje več narodnosti skupaj, vaški način življenja, ki teži k mestnemu rangu, krajevna hierarhija, kavarna kot središče družbenega življenja in seveda preganjanje Judov. Ne vem, koliko so to *slovenske* izkušnje – toda v madžarski književnosti (in seveda v zavesti Madžarov) so žive, dobro znane. Ni naključje, da primerjam ta svet z romanom, ki se prav tako odigrava v nekem majhnem mestu (z romanom *Megbocsátás Miklósa Mészölya*) – Šarotarjevemu romanu ni podoben samo eden od glavnih motivov, ampak je podobno tudi okolje, ki ga upodabljata, družba, življenjski slog, tudi osebe. Pa še nismo rekli ničesar o tem, da je Šarotar *na novo* povedal nekaj, kar je na Madžarskem znano, kar smo usvojili, se na to navadili. Vsaj iz dveh razlogov ne. 1. **Mészöly** je precej prehitel svojo dobo, (še) danes v širšem krogu ne spada med znane in brane avtorje, ki bi ga bilo »lahko« brati, ki bi bil neproblematičen – torej je tudi sam še naprej izziv, ki kliče k razlagi. 2. Roman prikazuje stvari, ki bi (tudi) v madžarski književnosti zahtevale nenehno nove obdelave: vojno, preganjanje Judov, nemško in sovjetsko zasedbo, odločitve ljudi v tem zaostrenem položaju. 3. Način pisanja **Dušana Šarotarja** je izjemno izviren. Posebna mešanica lirskega in epskega oblikovanja, posebnost izpeljave motiva igre, igra s časom – vse to deluje silovito tudi v madžarski sredini, kar ni neznano, a je vendar presenetljivo.

In nazadnje, kar se tiče odnosa med znanstvenim in kritičnim načinom pisanja – sam zagovarjam stališče, da mora kritik, čeprav naj si vedno prizadeva k temu, da bi bile njegove trditve teoretično in zgodovinsko utemeljene, da je njegova terminologija jasna, sklepanje pa logično – služiti bralcu, zato naj se poskusi izražati dovolj preprosto in berljivo. Po drugi strani pa tudi znanstvenemu pisanju dobro dene, če je v užitek, če je igrivo, če vzdržuje zanimanje bralca – kajti tudi to pisanje, četudi v precej ožji skupnosti, pa vendar, govori *bralcem*. Niti enega niti drugega ni mogoče zahtevati kot obvezno ali pričakovati – gre za mojo osebno odločitev. Seveda mi ne uspe vedno držati se tega načela in bil je čas, ko sem mislil drugače. Moram pa tudi priznati, da me med pisanjem kritike pogosto spremlja slab občutek zaradi pretiranega poenostavljanja, metaforičnega formuliranja, izpusta pomembnih stranskih niti. Pa vendar – treba je živeti skupaj s tem.

Prevedla Marjanca Mihelič